

KÜTÜB-İ SİTTE İMAMLARININ ŞARTLARI

Doç. Dr. İbrahim CÂNAN

Bilindiği üzere hicrî birinci asırdan îtibâren, hadîs sâhasında çeşitli eserler tasnif edilmeye başlanmış, ikinci, üçüncü ve hattâ dördüncü asırlarda gittikçe artan bir hızla bu te'lif işine devâm edilmiştir. Bilhassa ilk üç asır en orijinal, en değerli eserlerin verildiği bir devredir. **Müsned, musannaf, sünen, sıhâh** vs. unvanlarıyla pek çok sayıda eserlerin bu devrede te'lifi islâm kültürü, islâm medeniyeti ve İslâm'ın mensûbları olan bizler için son derece iftihar edilecek, başka hiçbir kültürün târihinde rastlanmayan müstesnâ bir durumdur.

Hadîsle ilgili telif ve tedvîn faaliyetlerine ilk başladığı vakit, münhasıran, hadîslerin yazı ile kayda geçirilerek kaybolmaktan korunması düşünüldüğü için, rivâyetlerin sıhhat ve sağlamlığına pek o kadar dikkat edilmiyor, zayıflar ve sahihler berâberce yazılıyordu. Bu hâl, vefâtı hicrî 256 olan İmâm-ı Buhârî'ye kadar devâm etti. Bizzât kendisinden intikâl eden bir rivâyete göre bir gün Buhârî'nin hocalarından, İshâk İbnu Râhûye'nin : «Keşke biriniz, Hz. Peygamber'in (A.S.) sahih sünnetini cemedeyen muhtasar bir kitap te'lif etse» (1) sözü üzerine harekete geçen Buhârî, **sahih** sâhasında ilk eseri verir.

Artık Buhârî'nin açtığı yolu diğer pekçok müellif tâkibedecektir.

Yazılan eserler çok olmakla berâber, bunlardan bâzıları, sağlamlık nokta-i nazarından diğer bâzılarına nazaran daha çok itimâd telkîn ederek daha ziyâde şöhrete ulaştılar.

(1) Bak. İbnu Hacer (v. 852), Hedyü's-Sârî, Bulak 1301 (baskısından ofset, Beyrut), 1,5.

Bilindiği üzere kısaca **Kütüb-i Sitte** dediğimiz altı kitap, mevcutların en sahîhi, en müteberi ve en çok ismi duyulanlarıdır. İşte mevzûumuz, bu kitapları diğerlerinin fevkine çıkararak vasıflarının neler olduğunu belirtmeye çalışmaktır. Onlara mümtâz bir mevki kazandıran husûs, şüphesiz, müelliflerinin, hadisleri kitaplarına alırken onlarda aradıkları şartlardır. Ancak hemen kaydedelim ki, bunların hepsi aynı şartları tâkip etmedikleri gibi, onlardan sâdece biri kitabına almış olduğu bütün hadislerde aynı şartlara riâyet edememiştir. Bâzi şartlar var, hepsinde müşterek; bâzi varlar var, meselâ sâdece Buhârî'ye has; yine bâzi şartlar var, Buhârî'nin sâdece bir kısım hadislerinde mevcut vs.

Bu söylenenlerden de anlaşılacağı üzere, «**Kütüb-i Sitte** müelliflerinin şartları şunlardır» diye bir kaç cümlede maksadı ifâde etmek mümkün değildir.

Mevzûumuzu zorlaştıran diğer bir husûs, belki de daha mühimmi, bu müelliflerden hiç birinin, «Hadis kabûlünde şu şartları tâkibettim» diye bir açıklamada bulunmamış olmasıdır. Bu sebeple vefâtı 395 hicrî olan el-Hâfız Ebû Abdillâh Muhammed İbnu İshâk İbni Mende'den bu yana, âlimlerden bir çoğu, **Kütüb-i Sitte** müelliflerinin şartlarını belirtmek, ortaya çıkarmak sadedinde eser vermiş, söz etmiştir (2). Bu müellifler birçok noktalarda birleşirlerse de bâzi noktalarda ihtilâf ederler. İbnu Mende'nin eserinin ismi : **Şurûtu'l-Eimme Fi'l-Kırâati ve's-Semâ' ve'l-Münâveleti ve'l-İcâze'**dir. Diğer bir müellif Hâfız Muhammed İbnu Tâhîril-Makdisî'dir (v. 507), eserinin adı **Şurûtu'l-Eimme Fi'l-Kırâati ve's-Semâ' ve'l-Münâveleti ve'l-İcâze'**dir. Diğer bir müellif Hâfız Muhammed İbnu Tâhîri'l-Makdisî'dir (v. 507), eserinin adı **Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte'**dir (*). Bir diğer mühim eser **Şurûtu'l-Eimmeti'l-Ĥamse** olup, el-Hâfız Ebû Bekr Muhammed İbnu Mûsâ el-Hâzîmî'ye âittir (v. 584). Bu mevzûya temâs edenler meyânında meşhûr el-Müstedrek'in sâhibi Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Neysâbûrî (v. 405) husûsen zikre değer. Zira, **el-Medhal İlä Ma'rîfet i Kitâbi'l-İkhlîl'**de hadislerin tabakalarını belirtirken Buhârî ve Müslim'in şartı ile ilgili olarak ileri sürdüğü fikirler çeşitli itirâz ve münâkaşalara sebep olmuştur.

(2) Bak. Hâzîmî, **Şurûtu'l-Eimmeti'l-Ĥamse**, Mısır 1357, s. 20 (Kevserî'nin 2 numaralı dipnotu). Eseri Zâhidu'l-Kevserî tahkîkli olarak neşretmiştir.

(*) Bu küçük fakat değerli olan eser tarafımdan tercüme edilmiş olup, İslâmî İlimler Fakültesince neşredilmiş olan «Prof. Tayyib Okîç Armağanı»nda çıkmıştır.

Bu ilk müelliflerden sonra Nevevî (v. 676), Suyûtî (v. 911), İbnu Hacer (v. 852), İbnu'l-Esîr (v. 606) gibi müteâkip müelliflerden her birinin, yeri geldikçe aynı meselelere temâs edecekleri tabiidir.

Bu mevzûda hemen hemen hepsinin mutâbık kaldıkları bir husûsu Maqdisî şöyle dile getirir : «**Bil ki, Buḥârî, Müslim ve diğer Kütüb-i Sitte imâmılarından hiçbirinden : «Ben bir hadisi kitâbıma almak için falanca şart üzere olmasını arıyorum» dediği bize intikâl etmemiştir. Bu durumda onların şartları, bizzât eserleri tedkik edilerek ortaya konabilir» (3).**

Maqdisî'nin bu sözü, mühim bir gerçeği ortaya koymakla beraber Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvud ve hattâ Buḥârî'nin bu husûsta bâzı açıklamalar yapma ihtiyâcını duyduklarına yeri geldikçe temâs edeceğiz.

MÜŞTEREK ŞARTLAR

Kütüb-i Sitte dediğimiz, Buḥârî ve Müslim'in Sahih'leri, Ne-sâî, Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbnu Mâce'nin Sünenleri sahih hadisleri cem etmek maksadıyla te'lif edilmiş eserler olarak, hepsinde bâzı müşterek şartların bulunması normaldir ki, bu şartlar her hangi bir rivâyete «sahih» vasfının verilebilmesi için âlimlerce aranmış olan şartlardır.

Bu şartlar, sahih rivâyetin târifi yapılırken zikredilen şartlardır ki şöyledir : «**Musannıftan ilk kaynağına kadar, muttasıl bir senedle, adâlet ve zabt vasıflarını hâiz râviler tarafından, şâz ve illeten âri olarak yapılan rivâyettir.**»

Görüldüğü üzere bu şartlardan bir kısmı râvînin evsâfını, bir kısmı senedin, diğer bir kısmı da mervî metnin evsâfını dile getirmektedir. Bu ana vasıflar bütün müelliflerce müştereken aranmış olmakla beraber bunların teferruâtına inilince ihtilâflar başlamakta, her müellifin husûsiyeti temâyüz etmektedir.

RÂVİLERİN ŞAHSİ VASIFLARI

Râvilerin bizzât kendilerinde aranan bir takım vasıflar vardır ki balşicalarını şöyle sayabiliriz :

- (3) el-Maqdisî, Muḥammed İbnu Tâhiri'l-Maqdisî (v. 507), Şurûtu'l-E-immeti's-Sitte, Mısır, 1357, s. 10. Bu kitap da Muḥammed Zâhidu'l-Kevserî'nin tahkikiyledir ve Hâzimi'ninki ile birlikte basılmıştır.

İSLÂM : Yâni râvî müslümân olacak. Öyle ise ehl-i şirkin rivâyeti makbûl değildir. Bu noktada, BİDAT ehli, yâni hâricî, şîî, mürce gibi diğer fırak-ı dâlleye mensûb râvilerin rivâyetini kabûl veya red meselesinde ihtilâf çıkmıştır.

AKL : Râvî hitâbedilen şeyi doğru anlayıp, doğru cevâp verebilme kapasitesine sâhip olmalıdır. Çocuk ve mecnûnun rivâyeti makbûl değildir.

SİDK : Sözünde doğruluk demektir. Aksi ikizbtir. Sıdktan birinci plânda Hz. Peygamber'e (A.S.) yalan isnâd edilmemesi murâd olmakla berâber, insanlara karşı da aylan söylenmemesi aranmaktadır.

MÜDELLİS OLMAMAK : Yâni, hadîs rivâyet ederken, şeyhinden bizzât işitmediği bir rivâyeti, muhâtabının, işitmiş olacağına hükmedebileceği bir tarzda rivâyet etmemek. Kimden ve hangi yolla aldı ise öylece rivâyet etmek.

ADÂLET : Allâh'ın emirlerine uymak, nehiyelerinden kaçınmak demektir. Bu meselede sâdece kebâirden kaçmak yetmez, seğâirden de içtinâb söz konusudur.

ZABT : Hadîsleri tam yazmak, tam ezberlemek. Rivâyet sırasında vehim ve ihtilâtlara yer vermeme.. Zabıtın en fenâ derecesi **fuhs-ı galat** olarak ifâde edilir, hatânın isâbete galebesine denir.

Râvilerde bulunması gereken bu ana vasıfları, rivâyetini alacakları kimselerde aramadaki titizlik ve gevşeklikleri bakımından **Kütüb-i Sitte** imâmları, aralarında farklı davranmışlardır. Bu imâmları kendi aralarında da derecelemeye tâbi tutunca, Buhârî'yi en üst makâma çıkartan husûslardan biri bu cânibten gelir.

RÂVİLER ARASI HOCALIK - TALEBELİK MÜNÂSEBETİ

Kütüb-i Sitte müelliflerinin, gerek diğer müelliflere, gerek birbirlerine karşı ve hattâ bir müellifin kendi rivâyetleri arasında yapılacak derecelemeyi anlamada yardımcı olacak mühim bir husûsa daha Hâzimi dikkat çeker. Mevzûmûzu anlamada hassâs bir nokta olması sebebiyle bilhassa belirtmek isteriz.

Bu husûs, yukarıda saydığımız, râvînin şahsî vasıflarından ayrıdır, yâni râvînin şeyhi ve talebesi ile olan temâs durumudur.

Öyle ise gerek râvî, gerek şeyhi ve gerekse talebesi, şahsî vasıfları itibâriyle sıkı oldukları hâlde birbirleri ile olan münâsebetleri de göz önüne alınınca, yapılan rivâyetin bir kısmı kesin olarak sahîhtir ve bunların alınması gerekir. Bir kısmı ise sırf **mütâbaat** ve **şevâhid** olarak **itibâr** maksadıyla alınır.

Hâzîmî, hoca-talebe münâsebetine böylece dikkat çektikten sonra **Kütüb-i Sitte** imâmları arasında mevcut olan şurût farklarının en mühimini açıklamak maksadıyla râvileri beş mühim tabakaya ayırır. Bunu yaparken misâl olarak **Zührî**'yi alır ve herhangi bir râviyi **Zührî** ile alâkası açısından bu tabâkalardan birine koyar. Bu sıralamada, önceki tabakada yer alan bir râvi, müteâkip tabakada yer alana nazaran üstündür.

BİRİNCİ TABAKA : Bunlar bir râvide aranan bütün sıhhat şartlarını gerek **adâlet** ve gerekse **zabt** yönünden tam ve eksiksiz olarak hâiz olan ve şeyhleri bulunan Zührî ile uzun müddet berâberliği olan kimselerdir. Öyle ki, bunlar arasında hazerde ve seferde Zührî'den ayrılmayanlar mevcuttur. Bu tabakada olanlar sıhhatce en üst mertebeyi teşkil ederler. Buhârî'nin **es-Sahîh**'inde aradığı şart işte budur .

İKİNCİ TABAKA : Adâlet ve zabt vasıflarıyla, yâni sıkılıkta birinci tabaka râvileriyle aynı değerde olmakla berâber az bir müddet için Zührî ile berâberliği olan ve bu sebeble Zührî'nin hadisleri üzerinde fazla bir mümâresesi olmayan kimselerdir. Bunlar itkânda birinci tabakadan geridirler. Bir hadîsin sahîh addedilmesi için Müslim'in yeterli bulduğu şart işte budur. Buhârî birinci tabaka râvilerinin rivâyetlerini **asıl** olarak kabûl ederken, Müslim de bu tabaka râvilerinin rivâyetlerini **asıl** olarak kabûl etmektedir.

ÜÇÜNCÜ TABAKA : Bu tabakanın ricâli birinci tabakada olduğu gibi Zührî ile uzun müddet berâberliği olmakla berâber, esbâb-ı cerhten hâli olmayan râvilerdir. Bunlar kabûl ve red ortasındadırlar. Bunların rivâyetlerini bâzı âlimler reddederken diğer bâzıları kabûl etmişlerdir. Ebû Dâvud ve Nesâî'nin, hadis kabûlünde yeterli buldukları şart da işte budur.

DÖRDÜNCÜ TABAKA : Bunlar üçüncü tabakadakiler gibi esbâb-ı cerhi hâiz olmaktan başka, Zührî ile berâberliklerinin azlığı sebebiyle onun rivâyetlerine mümâreseleri çok az bulunan ve bu azlıkta teferrüd eden kimselerdir. İşte bunlar da Tirmizî'nin şartını teşkil eder.

BEŞİNCİ TABAKA : Zayıf ve meçhûl râvîlerin dâhil olduğu grubu teşkil eder. Ebû Dâvud ve ondan sonra gelenlerin şartlarına uygun olarak fikhî mevzûlarda hadîs tahrîc eden bir kimse için, bu tabakaya mensûb ricâlden îtibâr maksadıyla hadîs almak câiz ise de, Buhârî ve Müslim'in şartlarıyla hareket edenlere câiz değildir (4).

Az sonra belirteceğimiz üzere, bir kısım mûcib sebeblere dayanarak, Buhârî ikinci, Müslim de üçüncü tabaka ricâlinin bâzılarından hadîs almışlardır. Ebû Dâvud da dördüncü tabaka ricâlini almıştır (4).

Görüldüğü üzere Hâzîmî, **Kütüb-i Sitte** imâmalarını oldukça şematik bir taksime tâbi tutmuştur. Hattâ Sahîheyn dışında kalan dört Sünen müellifini, hadîs şurûtunda berâber mütâlaa ettiğine şahit olmaktayız. Şöyle der : «Ebû Dâvud ve ondan sonra gelenlerin şartına gelince, bunların şartları birbirine yakındır. Bunlardan bir tânesinin sözünü nakletmekle yitineceğiz, diğerleri ise onun gibidir» Arkadan Ebû Dâvud'un, Mekke ahâlisine hitâben, Sünen'inde yer eden hadîslerin durumlarını bildiren mektûbundan nakilde bulunur ki az ilerde bu mektubtan pasajlar vereceğiz.

Şimdi daha yakından imâmların şartlarını görmeye çalışalım :

SAHÎHEYN'İN ŞARTLARI

Bu mevzûda fikir yürüten âlimler, en ziyâde Sahîheyn üzerinde durmuşlardır. Hâzîmî'nin taksiminde de gördüğümüz üzere, bu iki kitap ilk iki dereceyi işgâl ederler. Bunlar hakkında detaya geçmeden yukarıda tenkid edildiğine temâs ettiğimiz el-Hâkim'in görüşünü belirtmemiz gerekmektedir, onunla başlayacağız.

el-Medhal ilâ Mârifeti Kitâb'l-İklil'de hadîsleri sıhhat yönünden on tabakaya ayıran Hâkim birinci tabakayı Buhârî ve Müslim'in hadîslerinin teşkil ettiğini ve bunların da Hz. Peygamberden (A.S.) kendilerine kadar **her tabakada en az ikişer sika râvî tarafından** muttasılan intikâl ettirildiğini söyler.

Bu ifâdeye göre **Sahîheyn**'deki rivâyetlerin hepsi **ikişer senedle** gelmiştir. Bu çeşit hadîslere ıstılâhta **aziz** denir ki Buhârî ve Müs-

(4) Hâzîmî, a.g.e., s. 43-46; Ibnu Hacer, Hedyü's-Sâri, s. 9.

lim'in bütün hadîsleri azîz olmadığı için, Hâkim'in iddiası yanlış oluyor.

Zâhidu'l-Kevserî, Hâkim'in bu iddiasına yöneltilen tenkîdleri görmemiş olabileceklerine hamlederek, Beyhakî ve İbnu'l-Eşîr gibi bir kısım meşhûrların bile onun te'sirinde kalarak kitaplarında aynı fikirleri tekrârladıklarını söyler (5).

Hâkim'in görüşünü tenkîd eden müelliflerden gerek Makdisî ve gereçse Hâzîmî, Buhârî ve Müslim'in ricâli arasında yer alan meçhûl râvileri ismen belirterek yanlışlığı gösterirler. Meselâ Maqdisî şöyle der : «Buhârî, Kaş İbnu Ebî Hâzım tarîkiyle sahâbeden Mirdâ-

su'l-Eslemî'nin rivâyet ettiği يذهب الصالحون أولا وأولا

hadîsini tahrîc eder. Halbûki Mirdâs'ın Kaş'dan başka râvisi yoktur. Yâni Sahâbî olan Mirdâs, kendisinden tek kişi hadîs rivâyet ettiği için meçhûl hükmündedir, meşhûr değildir. Buhârî ve Müslim, el-Müseyyeb İbnu Hazm'dan, Ebû Tâlib'in vefâtıyla ilgili hadîsi tahrîc ederler. Halbuki, el-Müseyyeb'ten sâdece oğlu Sa'îd rivâyetinde bulunmuştur. Kezâ Hasanû'l-Basrî kanalıyla, 'Amr İbnu Tağ-

leb'den أني لأعطي الرجل والذي أرفع أحب إلي

hadîsini kaydeder. 'Amr'dan da sâdece Hasanû'l-Basrî hadîs rivâyet etmiştir. Bu çeşitten Buhârî'de örnek çoktur.

Müslim'e gelince, o da meselâ el-Eğarru'l-Müzenî'den

أنه لي ان علي قلبى hadîsini alır. Ondan ise Ebû Bürde'den

başkası rivâyette bulunmaz. Ebû Rifâ'ati'l-'Adevîden hadîs alır, bundan da sâdece Hamîd İbnu Hilâl el-'Adevî'den başkası rivâyette bulunmamıştır. Râfi' İbnu 'Amr'ı'l-Gıfârî'nin hadîsini alır. Halbuki 'Amr'dan da sâdece 'Abdullâh İbnu Sâmit rivâyette bulunmuştur. Rabî'atu'bnû Ka'b es-Sülemî'nin hadîsini alır, bundan da sâdece Ebû Selenî İbnu 'abdirrahmân hadîs almıştır, vs. (*).

Şüphesiz Sahîheyn'de teferrüd hâsıl olan rivâyetler, misâllerde zikredilenlerden ibâret değildir. Hâfız Diyâu'l-Mağdisî, bu mev-

(5) Bak. Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte, s. 31, 1 numaralı dipnot.

(*) Makdisî, a.g.e., s. 14-15.

zûda, te'lif etmiş bulunduğu **Ġarâibu's-Sahîheyn** adlı te'lifinde 200-
den fazla **garib** ve **ferd** hadîsin varlığına dikkat çekmiştir (6).

Hâkim, bu şekilde tenkîd edilmiş olmakla beraber, söyledik-
leri tamâmen yabana atılacak bir görüş de değildir. Tenkîdi yapan
Mağdisî'nin, İbnu Mende'den yaptığı iktibâsta da görüldüğü üzere,
İbnu Mende dahî : «**Bâzı hadîsler hâriç olmak şartıyla**» kaydını
koyduktan sonra Buhârî ve Müslim'in kitaplarına dâima meşhûr
Sahâbe'den hadîs aldıklarını kaydeder (7).

Diğer taraftan İbnu Hacer de Hâkim'i te'yîd eden bir dil kul-
lanır ve der ki : «Hâkim'in mevzûbaht ettiği şart, kendilerinden
Buhârî'nin tahrîçte bulunduğu bir kısım Sahâbe hakkında geçeri-
siz olsa bile, Sâhâbe'den sonra gelen râviler hakkında müteberdir.
Buhârî'de **asıl** - bir bâb'ın istinâd ettiği, ona delil olan müsned ri-
vâyet - olarak rivâyet edilen hadîsler arasında tek râvisi olan kim-
seden yapılan tek bir râvî mevcut değildir» (8). Öte yandan, «Hâ-
kim, bu sözü ile, Sahîheyn'deki hadîslerin ikişer **tarik**'den gelmiş
olduğunu söylemek istememiş, en az iki râvisi bulunan yâni **cehâ-**
letten çıkıp **meşhûr** vasfını alan râvilerden rivâyet edilmiş oldu-
ğunu söylemek istemiştir» diyerek de Hâkim'i müdâfaa etmek is-
teyenler dahî olmuştur (9). Ancak, Kevserî'nin de dediği gibi, bu
müdâfaa, Hâkim'in sözü ile bağdaşmayan oldukça tekellüflü bir
te'vîldir (10).

Hâkim'in bu iddiasını, ekserî müelliflerce te'yîd edilen ve baş-
ta el-Müstedrek olmak üzere diğer eserlerinde de kendini izhâr
eden «**Hâkim'in tesâhülü**» yâni, ilmî gevşekliği ile izâh etmek müm-
kündür (11).

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz : Buhârî ve Müslim, eserleri-
ne bir hadîsi alırken onun iki ayrı senedle gelmesini şart koşma-
mışlardır. Bu şart **asıl** olarak kaydedilen rivâyetlerde müteber olsa
bile şevâhid ve mütâbaat olarak kaydedilen rivâyetlerde müteber
değildir.

(6) Hâzîmî, a.g.e., s. 31 (Muhammed Zâhidü'l-Kevserî'nin dipnotu).

(7) A.g.e., s. 15.

(8) İbnu Hacer, Hedyü's-Sârî, s. 7.

(9) Suyûtî, Celûlu'd-Dîn 'Abdurrahmân Ebû Bekr (v. 911), Tedrîbu'r-
Râvî, Mısır, 1285/1966, s. 126 (Bu söz, Ebû 'Aliyyî'l-Gassânî'ye âittir).

(10) Bak. Hâzîmî, a.g.e., s. 31 (1 numaralı dipnot)

(11) Suyûtî, Tedrîb, s. 106.

BUHÂRÎ İLE MÜSLİM ARASINDAKİ FARK

Mevzûmuz açısından mühim bir husûs, bu iki büyük müellifin şartları arasındaki farkı bilmektir. Makdisînin ifâdesine bakılınca, bunlar arasında pek o kadar ciddi bir fark mevcut değildir. Der ki: «İçine düşen bir tereddüt sebebiyle Buhârî'nin rivâyetini almaktan imtinâ ettiği bir kısım râvilerden Müslim, (mezkûr tereddüt ve) şüphenin izâlesi ile hadîs almıştır...» (*). Makdisî, Buhârî'nin hadîs almaktan imtinâ ettiği râvilerden birkaç misâl verir. Bunlar hakkında Buhârî'ye gelen şüpheyi, bu şüphenin Müslim tarafından nasıl izâle edildiğini vs. belirtir ve bu konuda başka bir açıklama sunmaz.

Meselemize, tatmîn edici bir izâhı Hâzimî getirir. Bu sebeple, gerek Buhârî ve Müslim arasındaki, gerekse diğer imâmlar arasındaki şurut farklarını anlamada Hâzimîyi daha açık bulduğumuzu kaydedebiliriz.

Her hâl u kârda Buhârî ile Müslim arasında mevcut en mühim fark, Hâzimî'den naklen yukarıda belirttiğimiz üzere, râvilerin hocaları ile olan temâs durumları noktasında düğümlenir.

Zirâ her ikisi de, bir râvinin sıkı ve müteber addedilmesi için âlimlerce kabûl edilen zâtî vasıfları, râvilerinde arama husûsunda müttefiktirler. Ancak Buhârî, «**Likâ**» denen, karşılaşmayı arar ve bu karşılaşmanın «**mümârese**»yi hâsıl edecek kadar uzun olmasını şart koşar. et-Târîhu'l-Kebîr'inde, **mu'an'an** rivâyetin **muttasıl** sayılmaması gerektiğinde ısrâr eden Buhârî, bunu eş-Şâhîh'inde tatbîk eder (12). Sahîh'inde gerçi bir kısım **mu'an'an** rivâyet yok değildir. Ancak bu, onun **mu'an'an**'a cevâz verdiği veyâ bu tahrîçlerde prensibinin dışına çıktığı mânâsına gelmez. Herhangi bir şeyhten **ananelî** bir hadîs tahrîc ettiği vakit, az sonra -bâzan o bâbla ilgisi olmadığı zannedilen- **mevsûl** bir rivâyet sunarak mezkûr şeyhle talebesinin **likâsına** dikkat çeker (13). Müslim ise, **sıkı** olan bir râvinin, muâsırı olan kimseden yaptığı rivâyet husûsunda illâ da karşılaşmış olmaları şartını aramayı lüzûmsuz bulur. Hattâ Sahîh'inin mukaddimesinde karşılaşma şartını aramanın abesliğine

(*) Makdisî, a.g.e., s. 10-11.

(12) İbnü Hacer, Hedyü's-Sârî 1,10.

(13) Aynı eser, aynı sayfa.

hükmederek, isim tasrîh etmeksizin, Buhârî'ye «oldukça ağır» (14) diyebileceğimiz bir dille bu şartından dolayı hücum eder. Şöyle der:

«Asrımızın muhaddis geçinenlerinden bir zât, isnâdları sağlama ve çürüğe çıkarma hususunda bir söz söylemiştir ki, biz bu sözü ve çürüklüğünü hikâye etmekten vaz geçsek çok akıllık etmiş ve doğru bir yol tutmuş olurduk... Kavlini anlatmaktan ve çürük fikrini haber vermekten söz açtığımız bu kimsenin zu'muna göre, «Senedinde **Fülânun 'an Fülânin** ibâresi bulunan her hadîsin râvîlerinin - aynı asırda yaşadıkları ilmen sâbit ve râvînin hadîsi, şeyhinin ağzından işitmiş olması pek âlâ mümkün olduğu hâlde, yalnız ondan işittiğini biz bilmiyor ve rivâyetlerin hiç birinde bu iki râvînin - buldukları veyâ bir hadîs söyleştikleri zikredilmiyorsa, bu şekilde gelen hiçbir haberden hüccet olmaz». **İsnâdlara ta'n husûsundaki bu kavî - Allâh sana rahmet buyursun - uydurma, yeni çıkma, sâhibinden önce kimse tarafından söylenmemiş ve ehl-i ilimden hiçbir taraftarı bulunmayan bir sözdür...** Mevsûk olan her râvî, kendi gibisine bir hadîs rivâyet eder ve her ikisi bir asırda bulunmakla onunla görüşmek ve kendisinden hadîs dinlemek câiz ve mümkün olunca, bir araya geldikleri ve vicâhen görüştükları hiçbir habende bulunmasa bile, o rivâyet sâbittir ve hücciyeti lâzımdır. Ancak ortada, bu râvînin rivâyette bulunduğu zâtla görüşmediğine, yâhut ondan bir şey işitmediğine apaçık delâlet eder bir delîl bulunursa o başka... (15).

Müslim'in burada ileri sürdüğü iddialar husûsundaki münâkaşayı Nevevî'nin Müslim Şerhine bırakarak (16) bir başka husûsa temâs edelim :

SAHÎHEYN'DE TEKRÂR MESELESİ : Müslim, bir hadîsi mümkün mertbe kitabının en münâsib bölümünde kaydedip bir başka yerde tekrâr etmemeyi prensip edinmiştir. Aynı hadîsi rivâyet eden bir başka tarîk, veyâ aynı hadîse mânâ yönünden bir ziyâdevî ilâve eden hadîsin bir başka vechi varsa bütün bunları, Müslim bir arada topluca verir. Böyle yapacağını da Mukaddimesinde belirtmiştir (17).

(14) Nevevî, Muhyu'd-Dîn Ebû Zekerîyyâ Yahyâ (v.676), Şerhu Müslim, Mısır, târihsiz, 1,127; Hedyü's-Sârî 1,10.

(15) Müslim, Sahîh, (A. Davudoğlu tercümesinden, İstanbul, 1973) 1,81.

(16) Nevevî, Şerhu Müslim 1,127-128.

(17) Müslim, a.g.e., 1,45. Bak Nevevî Şerhi 1,48.

Buhârî tekrâr meselesinde Müslim'den ayrıdır. Buhârî, hadisleri, fıkhî bir meseleye delil sadedinde zikrettiği için, bir hadisin, -kendi nazarında- ihtivâ ettiği hüküm sayısınca tekrâr edildiğine raslanır. Ancak burada beîrtilmesi gereken bir husûs var. İbnu Hacer ve Kastalânî'nin ifâdelerine göre, Buhârî'deki tekrârlar, bir hadisin sened ve metin olarak aynen tekrârı şeklinde değildir. Kastalânî, İbnu Hacer'den naklen bu konuda şunları söyler : «Buhârî bir hadisin bâzan tamamını alır, bâzan bir kısmını, Metin kısa ve metnin şâmil olduğu kısımlar birbirine murtabıt olarak birkaç hükme şâmil iseler -hadisi bölmenin zorluğuna binâen- aynen tekrâr eder. Bu durumda hadisin değişik bir tariki varsa o tarikle sevkeder. Böylece aynı hadisin değişik tariklerini vererek onu takviye etmiş olur. Bâzan, hadisin tek bir tariki vardır, başka yoktur, bu durumda bizzât hadiste tasarrufta bulunarak bir yerde **mevsûl**, bir yerde **muallak** olarak tahrîç eder. Bâzan hadisin tam metnini, bâzan kaydettiği bâbta lâzım olan bir tarafını zikreder. Eğer metin bir kaç cümleye şâmil ise ve bunların birbiri ile irtibâtı da yoksa -uzunluktan (tatvil) kaçınmak için- bu cümlelerden her birini müstakil bir bâbta zikreder... Hedyü's-Sârî'de İbnu Hacer'in de belirttiği gibi (18) Buhârî, Şâhih'inde hiçbir hadisi metin ve senedi ile aynen tekrâr etmek istememiştir. Bu çeşit tekrârlar çok azdır ve arzusunun hilâfına vâki olmuştur».

Bu açıklamayı sunan Kastalânî, İbnu Hacer'in tesbîtine göre aynen tekerrür eden hadislerin hangi hadisler olduğunu, birer birer bâblarıyla birlikte zikreder -ki 20 tânedir- ve bunlara ilâveten bir hadis te kendisi gösterir. Böylece Buhârî'de sened ve metin olarak aynen tekerrür eden hadislerin sayısı 21'e ulaşır (19).

SAHİHEYN'DE TÂLIKÂT MESELESİ : Tâlik, senedin baş kısmından yâni musannıf tarafından, bir veyâ daha çok râvinin ismi zikredilmeksizin hadisin rivâyet edilmesidir. Buhârî ile Müslim'in mukâyesesinde tâlikât bahsi oldukça ehemmiyetli bir husûstur. Zirâ Buhârî, eserinde tâlikâta çokca yer verirken -ki 1341 tânedir- (20), Müslim'de bu pek azdır ve 14 kadardır (21). Buhârî'yi bu kadar çok tâlik yapmaya sevkeden husûs, hadis tahrîcinde fik-

(18) Bak. Hedyü's-Sârî s. 13.

(19) Kastalânî, Ahmed İbnu Muhammed (v. 923), İrşâdu's-Sârî, Bulak 1304, 125.

(20) İbnu Hacer, Hedyü's-Sârîs, 470.

(21) Nevevî, Şerhu Müslim 1,16-17.

hî maksad gütmüş olmasıdır. Eğer Müslim'de olduğu gibi mücerred «**sahîh hadis cenetme**» gâyesiyle hareket etmiş olsaydı, muallak rivâyetlere lüzûm kalmazdı. Zirâ tâlikleri bâb başlığında beyân ettiği fikhî hükümlere delil olarak zikretmektedir (22).

Şunu da belirtelim ki tâlik bahsi, ilk nazarda - daha önce zikrettiğimiz tekrârlar bahsinde olduğu üzere - hadîsin kabûl şartından çok, kitabın tertîb vasfı gibi görünürse de bilhassa Buhârî'de hadîs kabûl şartlarıyla ilgili bir husûstur. Çünkü onun bir kısım tâlikleri kitâbın başka tarafında mevstül olarak geçerse de diğer bir kısım tâlikleri mevstül olarak geçmezler, yâni mutlak mânada muallaktırlar. Başka yerde mevstül olanları, önce de belirttiğimiz gibi, lüzûmsuz tekrârlardan kaçınarak, kitabın hacmini azaltmak, Suyûtî'nin tâbiriyle «**Tahfif**» (23) maksadıyla tâlik etmiş olmakla beraber, kitapta mutlak sûrette muallak olanları hadîs şartlarının icâbı olarak tâlik etmiştir. Bir başka deyişle kendi nazarında sahîh sayılması için aradığı şartları hâiz olmamakla beraber, hadîsin ifâde ettiği fikhî mânâ sebebiyle **istishâd** ve **mütâbaat** maksadıyla almak zorunda kaldığı hadîsleri muallak olarak zikrederek zâfına dikkat çekmiştir. Bunları sevkederken Buhârî iki ayrı sîgaya yer verir :

1 — Cezm sîgası : Bu sîgada hadîsin sahîhliği husûsunda itminânını ifâde etmek ister. Bu maksadla kesinlik ifâde eden tâbir-

lere yer verir : (**فَعَلَّ رَسُولُ اللَّهِ**) (**فَالرَّسُولُ اللَّهُ**)

(**رَوَى أَبُو هُرَيْرَةَ**) gibi. Bu sîga ile gelen tâlikler ya başkası-

nın - meselâ Müslim'in - şartınca sahihtir, yâhut bizzât şeyhinden işitmemiştir veya işitip işitmediğinde şüpheye düşmüştür. Bunların sıbhatine hükmedilir.

2 — Tamrîz sîgası : Bu sîgada hadîsin sıbhatî husûsunda itminân yoktur, daha ziyâde tereddüd hâkimdir. Meselâ şunlar gibi tâ-

birlerle hadîs sevk edilir : (**يُذَكَّرُ عَنِ الرَّسُولِ اللَّهُ**) ,

(22) Ibnu Hacer, Hedyü's-Sârî 1,6.

(23) Tadrîb s. 91.

Bu tâbir (روى عن رسول الله) ' (روى عن رسول الله) Bu tâbirlerle sevkedilenler, sıhhatca daha dîn bir mertebededirler.

Her hâl u kârda hadîs münekkidler, mutlak şekilde muallak gelen hadislerin, Buhârî'nin **usûl** olarak kaydettiği hadislerde aradığı sıhhat şartlarını hâiz olmadığını, bu sebeble tâlik edildiklerini belirtmişlerdir (24).

Buhârî olsun, Müslim olsun hiç biri, bu çeşit muallak rivâyetler sebebiyle tân edilemezler. Çünkü, onların **sıhhat iddiaları** müsned rivâyetler içindir. Muallaklar ise müsned değildir ve zâten zâfına dikkat çekmek kasdıyla muallak olarak kaydetmişlerdir. Nitekim, teşeddüdüyle tanınan **Dârağutnî** (v.385) gibi birisi bile Buhârî ve Müslim'i tahlil ederken, bu husûsu nazar-ı dikkate alarak, Sahiheyini muallakâti sebebiyle tânetmemiştir (25).

BUHÂRÎ VE MÜSLİM HÂRİCİNDE SAHİH HADİS : Buhârî ve Müslim'i mukâyese ederken zikri gereken son bir husûs, her ikisinin de kitapları hâricinde sahîh hadîsin mevcûdiyetini te'yîd etmiş olmalarıdır. Bir başka deyişle, gerek Buhârî ve gerekse Müslim, kitaplarına ancak sahîh hadîs almış olduklarını söylemekle berâber (26) kitapları dışındaki hadislerin gayr-ı sahîh olduğunu iddia etmemişlerdir. Bu cümleden olarak bir rivâyette (27) 100.000 sahîh hadîs ezberlediğini ifâde eden Buhârî, bir başka rivâyette «el-Câmi'u's-Sahîh'ine sâdece sahîh rivâyetleri aldığını -kitâbın çok uzun olmaması için - terkettiği **sahîh**lerin aldıklarından daha çok olduğunu» (28) ifâde eder. Hâzîmî, Buhârî'nin ne hadîste, ne de ricâlde bütün sahîhleri cemetme iddiasında olmadığını, aksine sahîh sâhasında «muhtasar bir kitap» te'lîf etmek gâyesiyle hareket ettiğini belirtir ki (29) başkaları da bu görüşü te'yîd eder (30).

Bu meselede Müslim de şöyle der: «Ben bu kitapta nazarımda sahîh olan bütün hadîsleri cemetmedim, sıhhatinde icmâ edi-

(24) İbnu Salâh, Mukaddîme, Kâhire, 1931, s. 21-23; İbnu Hacer, a.g.e., s. 14.

(25) İbnu Hacer, a.g.e., s. 344.

(26) Hâzîmî, a.g.e., 51-52; Tedrîb, s. 98, İbnu Salah, 24-25.

(27) Hâzîmî, a.g.e., 47-48.

(28) İbnu Hacer, a.g.e., s. 5; Tedrîb s. 98.

(29) İbnu Hacer, a.g.e., s. 5.

(30) Hâzîmî, s. 51; İbnu Hacer, a.g.e., s. 5.

lenleri cemettim» Âlimler icmâ edilenler ve icmâ edenler husûsunda farklı fikirler ileri sürmüş olsalar bile (31) bu söz, Müslim nazârında sahîh olan bir kısım hadislerin **es-Sahîh**'in dışında kaldığını kesinlikle ifâde eder ki burada bizim için mühim olan da budur.

SAHÎHEYN'İ TENKÎD : Buhârî ve Müslim, eserlerini tanzim ederken, bir hadîse sahîh deyip kitaplarına dâhil etme husûsunda gösterdikleri bütün titizliğe rağmen, bir kısım tenkîdlere mârûz kalmaktan kendilerini koruyamamışlardır.

Sahîheyn'in ricâlerinden toplam 210 kişi cerhe mâruz kalmıştır. Bunlardan 78'inde Buhârî, 100'ünde Müslim teferrüd eder. 32'sinde de iştirâk ederler.

Yapılan tenkîdler **bid'at** (ehl-i Sünnet dışı bir mezhebe intisâb), **cehâlet** (râviden sâdece bir kişinin rivâyette bulunması), **galat**, **muhâlefet**, **tedlis** ve **irsâl** cihetlerinden gelmektedir (32).

Bu ithâmlara İbnu Şalâh, Hâzîmî, Nevevî (33), İbnu Hacer, Suyûtî (34) gibi büyük muhakkikler şu şekilde cevâplar vermişlerdir :

1 — Bu râvilerdeki zaaf, hadislerinin terkini gerektirecek şekilde şiddetli değildir (35).

2 — Onlardan alınan rivâyetler **şevâhid** ve **mütâbaat** nevindedir, **asıl** değildir.

3 — Müelliflerimizin o şahıslardan hadîs alma târihleri, zaaf sebebinin onlara ârız olma târihinden evvele âittir. Meselâ bir **muh-talitten** rivâyet varsa bu rivâyeti, o şahsa **ihtilât** ârız olmazdan önce almışlardır.

4 — Seneddeki ulviyet sebebiyledir. Yâni biri **âli**, fakat zayıf, diğeri **nâzil** fakat sağlam olan iki ayrı senedle rivâyet edilen bir hadîsin **ulvî** senedle gelen vechini öbürünün desteğine binâen kitaplarına almışlardır. Nitekim Hâzîmî'nin kaydettiği bir rivâyete göre Ebû Zür'a tarafından reddedilen bir rivâyeti için, Müslim yaptığı açıklamada, aynı hadîs evsak fakat nâzil bir isnâdla da ken-

(31) Tedrîb s. 98.

(32) Bak. Hâzîmî, a.g.e., s. 57 (Kevserî'nin notu).

(33) Bk. Nevevî, Şerhu Müslim 1, 25.

(34) Tedrîb, s. 97-98.

(35) Hâzîmî, a.g.e., s. 57.

disine ulaşması sebebiyle zayıf olmasına rağmen mezkûr âli seneden kabûl ettiğini söylemiştir (36).

5 — Bâzı hâllerde, bir râviye, başkalarınca yapılan zayıflık it-hâmı onlarca sâbit değildir (37).

6 — Nevevî'ye göre, zayıf olduğu ileri sürülen ricâl hakkındaki cerh, **müfesser**, yâni sebebi beyân edilerek yapılmış cerh olmadığı için, onlarca mecrûh sayılmamışlardır (38).

7 — Yine İbnu Hacer, zayıf râviler mevzûunda, Buhârî ile Müslim arasında bir tefrîk yaparak, Buhârî'nin zayıf olduğu ileri sürülen kimselerin ekseriyetini, onun şahsen temâs edip ahvâlini yakinen tanıdığı kimseler teşkil ettiğini, halbûki Müslim'deki zayıfların çoğunlukla Müslimle temâsı olmayan daha üst tabakalara mensûb kimselerin teşkil ettiğini söyler (39).

8 — Yine İbnu Hacer'e göre, Buhârî, ekseriyetle ikinci tabakanın ve nâdiren de üçüncü tabakanın **müksir**lerinden almış olduğu hadîsleri, dâima muallak olarak vermiştir (40).

Gerek Buhârî ve Gerek Müslim bu zayıf tabakalarda yer alan râvilerin **mukill** olanlarından (yâni rivâyeti az olanlar) tahriç yaparken, onların adâletlerine ve sıkalıklarına ve az hatâ sâhibi oluşlarına bakmışlardır. Bunlardan çok itikâd telkîn edenlerin tefer-rüdlerini almışlarsa da bu kadar güven veremeyenlerden, kendi dışlarında bir başkasının rivâyetiyle desteklenmiş rivâyetleri almışlardır, bunlar daha çoktur (41).

Zâhidu'l-Kevserî merhûm, Buhârîye yapılan tenkidlerle ilgili olarak : «Buhârî'nin, eserini temize çekmeden vefât etmiş olduğu için bir kısım tenkidlerin onun beşerî zaafı sebebiyle yapılmış olabileceğini» (42) söyleyerek, bâzı tenkidlerde kısmen de olsa haklı olabileceklerine işâret eder.

Hülâsa etmek gerekirse, her şeye rağmen, İmâmu'l-Haremeyn'in «Bir kimse Sahîheyn'de yer eden bütün hadîslerin **sahîh** olduğu

(36) A.e. s. 60-63.

(37) A.e. s. 57 (Kevserî'nin dipnotu).

(38) Nevevî, A.g.e., (Davudoğlu'nun Müslim Tercemesinden) 1,79.

(39) İbnu Hacer, a.g.e., s. 9.

(40) A.e. aynı sayfa.

(41) A.e. s. 7-8.

(42) Bak. Hâzimi, a.g.e., s. 57 (Kevserî'nin notu).

hususunda yemin etse, veyâ talakta bulunsa ne hânis olur, ne de tatlik vâki olur» (43) sözünün doğruluğunda fukaha ve onlar dışındaki bütün ehl-i ilim **icmâ ederek** (44) Kur'ân'dan sonra en müteber, en sahîh olduklarını kabûl etmişlerdir (45). Bu iki kitaptan billhassa Buhârî, felâket anlarında teberriken okunmasında fayda umulacak kadar (46) ümmet arasında müstesnâ bir râğbete mazhar olmuştur.

SÜNEN-İ ERBAA'NIN ŞARTLARI

Daha önce gördüğümüz üzere, Hâzîmî'nin taksîminde, Ebû Dâvudla Nesâî bir, Tirmizî de ayrı mütâlaa edilmiştir. Makdisî ise : «Ebû Dâvud ve ondan sonra gelenler'e gelince...» (47) diyerek hepsini ana vasıflarıyla bir mütâlaa eder. Maamâfih, Hâzîmî'nin de kaydettiğimiz sözünden az sonra : «**Ebû Dâvud ve ondan sonrakilere gelince, bunlar şartlarında birbirlerine yakındır**» (48) dediğini görürüz ki bu, bize, sünen sâhiplerinin, hadîs kabûl şartlarında birbirlerine yakın olduklarını gösterir. Hâzîmî'nin izâhında, bunları birbirlerine mütekaarib (yakın) kılan hususun başında, zayıf râvilerden hadîs almış olmalarını sarâhatle görürüz. Zirâ Hâzîmî, üçüncü ve daha sonraki tabakalarda yer alan ricâlin zayıf olduklarını söylemiştir. Ancak, şurası da bir gerçek ki İbnu Salâh'ın da ifâde ettiği gibi, bir hadîsin râvisi veyâ senedinin zayıf olması, o hadîsin metninin de mutlaka zaafını gerektirmez (49). Nitekim Makdisî'ye göre **Kütüb-i Erbaa'daki hadîsler üç kısımdır** :

1 — Buhârî ve Müslim'de tahrîç edolen sahîhler cinsinden sahîh olanlar. Bunlar hakkında söylenecek söz Sahîtheyn hadîsleri için söylenenlerin aynıdır.

2 — Kendi şartlarına göre sahîh olanlar : Bu ikinci kısım, Buhârî ve Müslim'in kitaplarına almamış oldukları sahîhler cümlesindedir. Bu gruba giren hadîsler hususunda, Ebû Dâvud ve Nesâî'nin şartı : «Hadîs muttasıl olmak şartıyla, âlimlerin terkinde ittifak etmemiş olmalarıdır.

(43) Nevevî, Şerhu Müslim 1,19.

(44) İbnu Salâh, a.g.e., s. 26.

(45) Nevevî, Tedrîb s. 91-92.

(46) Bak. İbnu Hacer, a.g.e., s. 11.

(47) Makdisî, a.g.e., s. 12.

(48) Hâzîmî, a.g.e., s. 53.

(49) İbnu Salâh, a.g.e., s. 113.

3 — Üçüncü kısım, belli bir mevzûda, az önce zikredilen sahîh hadîslere zıddık taşıyan zayıf hadîslerdir. Bu gruba giren hadîslere müellifler, kesin bir dille : «Sahîhtir» hükmünü vermemişler, aksine muhaddislerin anlayacağı bir üslûbla zaaflarını beyân etmişlerdir (50).

Bu umûmî tasniften sonra, şimdi de, imâmların kendi aralarında mevcut olan farkları belirtebiliriz :

EBÛ DÂVUD : Hâzîmî'nin taksimine göre, Nesâî ile bir mütâlaa edilen Ebû Dâvud'un ricâlinin umûmî vasfı, şeyhleri ile berâberliği ve mümâresesi olmakla berâber, esbâb-ı ta'ndan herhangi biriyle ta'nedilmiş bulunması, zayıf olmasıdır.. Onun ricâli arasında **vehmi** galebe çalan ve hattâ Hz. Peygamber'e yalan isnâdı ile müttehem olan şahıslar bile mevcuttur. Ebû Dâvud'un metodunu beyân sadedinde, İbnu Salâh, şunu ilâve eder : «**Ebâ Dâvud, bir bâbta, sahîh hadîs bulamaz ise, zayıf hadîs tahrîç eder. Zira onun nazarında zayıf - Hz. Peygamber'den (A.S.) olma ihtimâlini taşıdığı için -, re'yü'r-ricâl'den (fukahânın kıyâsından) daha kuvvetlidir**» (51).

Bu prensibi mûcibince, çok zayıf râvilerden bile tahrîç yönüyle Ebû Dâvud Tirmizî'ye benzerse de râvilerin hâlini, onun gibi, muttarid şekilde beyânetmez (52).

Metodunu beyân sadedinde Mekke ahâlisine hitâben yazdığı mektupta : «Sünen'imde **metrûku'l-Hadîs** olan kimseden rivâyet almadım, onda **münker** bir rivâyet varsa durumunu bildirdim. Bu mevzûda başka rivâyet olmadığı için bunu aldım» (53) demektedir ise de buradaki **metrûk**'dan ne kestedmiş olabileceği münûkaşa edilmiştir. Sünen'inde metrûk damgasını yiyenlerden yapılan tahrîclerin mevcûdiyeti nazar-ı itibâra alınınca, bundan mûrâdın kendi nazarında metrûk olan veyâ terkinde âlimlerin ittifâk etmiş oldukları râviler olduğu anlaşılabilir (54).

Ebû Dâvud daha ziyâde metne ehemmiyet verir. Bu sebeble hadîsin farklı turuklarından bir kısmını sunar, her birinde vâki ih-

(50) Makdisî, a.g.e., s. 12-13.

(51) İbnu Salâh, a.g.e., s. 40.

(52) Bak. Hâzîmî, a.g.e., s. 54 (Kevserî'nin notu).

(53) Ebû Dâvud (v. 275) Risâletu Ebi Dâbud es-Sicistânî, Kâhire, 1369, (Zâhidu'l-Kevserî'nin tahkikiyle), s. 5.

(54) Hâzîmî, a.g.e., s. 54 (Kevserî'nin notu).

tilâf ve ziyâdeleri kaydeder. Onun esâs gâyesi, hadislerde ifâde edilen fikhî ahkâmı belirtmektir, metne nazaran senedin ehemmiyeti ikinci plânda kalır. Bundan dolayıdır ki bir bâbta zikredeceği hadislerin senedce en sahîh olanını önce kaydeder. Bâzi kereler **muallal** senedleri hiç zikretmez (55). Nitekim Mekkelilere yazdığını kaydettiğimiz risâlesinde şunları söyler: «Siz benden Sünen kitabındaki hadisleri soruyor ve: «Bunlar bu mevzûda bildiğin hadislerin en sıhhatli olanları mı?» diyorsunuz. Biliniz ki, bir kısmı hâriç hepsi öyledir (sahîhtir). Hâriç olanlar da iki vecihten gelmiştir. Bunlardan hangisi senedce daha **âli** ise o, diğerine takdîm edilmiştir. Diğer de hıfz yönüyle daha kuvvetli bir râvînin rivâyetidir...

«Bir bâbta çok hadis bulunmasına rağmen bir veya iki tânesini yazdım. Zira hepsini yazmak kitabı uzatırdı. Böyle yaparken istifâdeyi kolaylaştırmayı düşündüm... Eğer bir bâbta hadisün iki üç vechine yer vermiş isem, bu davranışım rivâyetlerdeki bâzi ziyâdelerden dolayıdır. İkinci rivâyette birinciye nazaran ziyâde bir kelime bulunabilir. Bâzan uzun bir hadîsi kısalttığım da olmuştur. Zirâ tamâmını yazacak olsam, onu dinleyen kimselerden bir kısmı bundaki fikhî yönü anlamayacak ve bilemeyecekti. Buna meydan venmemek için kısalttım...

«... Sana benim kitabımda bulunmayan bir sünnet zikredilecek olursa bil ki o, **vâhi** bir hadîstir, aksi takdîrde kitabımda bir başka tarikile gelmiş olmalıdır. Zira ben okuyucuya uzun kaçmasın diye bütün tarikleri vermedim» (56).

Mezkûr mektûbda, Ebû Dâvud'un burada zikri gereken bir başka mühim pasajı da şudur. Der ki: «**Kıtabımda yer eden bir hadîste şiddetli vehn (zayıflık) varsa bunu belirttim. Kitapta senedi sahîh olmayan rivâyet de var. Hakkında sükût ettiğim sâlihtir. Bâzısı bâzısından daha sahîhtir**» (57).

Burada geçen **sâlih** tâbirinden nurâdın ne olduğu husûsunda çeşitli münâkaşalar yapılmışsa da (58) Kevserî **itibâr** veyâ **ihcâca**

(55) A.e. s. 44 (Kevserî'nin notu).

(56) Ebû Dâvud, a.g.e., s. 4-5.

(57) A.e. s. 6.

(58) Bak. Abdulfettâh Ebû Gudde, Kavâid Fi 'Ulûmi'l-Hadîs, Halep, 1972 s. 83-87. (Eser, Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin olup Ebû Gudde geniş bir tahkikle neşretmiştir).

selâhiyet olduğuna hükmederek: «Hangisine sâlih olduğu, hadîsten hadîse ortaya çıkacak karîneye göre değişir, «Bundan maksad sâ-dece ihticâca salâhiyettir» diyen kimse, Ebû Dâvud'u keyfine göre konuşturmuş olur» der (593).

NESÂÎ: Nesâî için ayrı bir başlık açarken onun, tamâmen kendine has, değişik şartlarının olduğunu söylemek istemiyoruz. Suyûtî'nin Zehrü'r-Rübâ'ya yazdığı kısa mukaddimesinde belirttiği üzere, **İmâmu Nesâî, her tabakaya mensûb hadîs münekkidi arasında mutavassıtlar bulunduğu gibi, müteşeddidlerin de bulunduğu, ufak bir sebep-i cerhten dolayı râviyi hemen cerhe teves-sül ettiklerini nazarı dikkate alarak «râvinin terki husûsunda bütün âlimler ittîfak etmedikçe ben onu terketmem, hadîsini alırım»** demiştir (60).

Başta İbnu Mende olmak üzere âlimlerin, Nesâî hakkında be-yân ettikleri şart budur: «Eğer hadîs, inkitâ ve irsâlden sâlim ola-rak sened yönüyle sahîh ise ve isnâdda âlimlerin terkinde ittîfak et-tikleri bir râvî de mevcut değilse Nesâî bu hadîsi sahîh addetmiş-tir (61).

Şu kadar var ki, Nesâî, **terkinde ittîfak olunmayanlardan** hadîs alma prensibinde Ebû Dâvud, Tirmizî gibi diğer Sünen sâhip-lerine benzerse de vehmi galebe çalanlardan veyâ hatâsı çok olan-lardan hadîs almamıştır. İbnu Receb, Şerhu 'İlelî't-Tirmizî'de bu noktaya dikkat çekerek, «Nesâî'nin şartı Tirmizî ve Ebû Dâvud'un şartından daha eşedir» demiştir (62). İbnu Hacer de Nesâî'nin şartının Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin şartı ile tamâmen bir tutularak onlarınki kadar geniş zannedilmemesi gerektiğine dikkat çektik-ten sonra şunları söyler: «Hakikat böyle değildir. Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin hadîslerini aldıkları nice şahıslar var ki Nesâî onlardan hadîs almamıştır. Hattâ Nesâî, Sahîheyn'de yer alan bir kısım râ-vîlerden de hadîs almamıştır» (63).

İbnu Hacer'in, bu sözlerine delîl zımnında, Makdisîyi kay-nak göstererek Hâfız Ebû 'Alî'den kaydettiği bir söze göre: «Nesâî'nin ricâl husûsundaki şartı Müslim'in ve Buhârî'nin şartından da-

(59) Bak. Ebû Dâvud, a.g.e., s. 6 (Kevserî'nin notu).

(60) Suyûtî, Zehrü'r-Rübâ, Mısır, 1930, 1,3.

(61) Bak. Suyûtî, Zehrü'r-Rübâ, 1,3; İbnu Salâh, a.g.e., s. 40.

(62) Bak. Hâzîmî, a.g.e., s. 55 (Kevserî'nin notunda nakledilir).

(63) Suyûtî, Zehrü'r-Rübâ, 1,4.

ha şiddetlidir». Zehebî (64), Kâtip Çelebi (65), Sübkî (66), gibi diğer âlimler de yeri geldikçe bu sözü kaydederler. Ne sözün asıl kaynağı olan Makdisî'de (67) ne de diğerlerinde bu şartın mâhiyeti hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Mezkûr şiddette konmuş olan ölçü nedir? bu belli değildir. Hattâ Sübkî'nin bildirdiğine göre, Zehebî'ye, Müslim mi yoksa Nesâî mi daha **ahfaz** diye sorulunca «Nesâî» cevâbını vermiştir (68).

Her hâl u kârda Nesâî'nin kitâbı, Sünen'ler arasında «içerisinde zayıf hadîs en az bulunanı, sıhhatce Sahiheyni tâkibedeni» olarak kabûl edilmiştir (69).

Nesâî'nin el-Müctebâ denen Sünen'indeki zayıfların azlığı, belki de, ilk te'lîf ettiği **es-Sünenü'l-Kübrâ**'dan, eseri takdîm ettiği Remle emîrinin talebi üzerine zayıf olanları çıkarmış olmasından (70) ileri gelmektedir. Kendisi **es-Sünen**'in tamâmının sahîh olduğunu söylemiştir ki bu hükme, Suyûtî, -es-Sünen'den maksad'ın el-Müctebâ olduğunu tasrîhten sonra uymakta (71), el-Hâkim ve el-Hâtîb de te'yîd etmektedir (72).

Nesâî'yi metod olarak Ebû Dâvud'dan ayırıp, Tirmizî'ye yaklaştıran bir husûsa da temâs etmemiz gerekmektedir. Ebû Dâvud hadîsleri kaydederken turukdan çok metne, yâni metindeki fikhî hükme ehemmiyet verdiği hâlde Nesâî, **turuka ehemmiyet vermiş, hadîslerin illetini göstermeyi birinci plâna almıştır. Bu sebeple bir hadîsin birçok turukunu verdiği vakit, önce galat bulunan tarîki kaydeder, arkadan ona muhâlif olan sahîh tarîki verir** (73). el-İmâm Ebû 'Abdillâh İbnu Reşîd, Nesâî'nin kitâbını Buhârî ve Müslim'in metodlarını birleştirci olarak tavsif ederken çokca ilâ beyân etme yönüyle de arzettiği husûsiyete dikkat çeker (74).

(64) Zehebî, Muhammed İbnu Ahmed (v.748), Tezkiretül-Huffâz, Haydarâbâd, 1956 (baskısından ofset), 2,700.

(65) Kâtipçelebi, Keşfu'z-Zünûn, İstanbul, 1971, 2,1006.

(66) Sübkî, Tâcü'd-Dîn, Tabakâtu's-Şâfi'iyye, Mısır 1965, 3,16.

(67) Makdisî, a.g.e., s. 18.

(68) Sübkî, a.g.e., 3,16.

(69) Zehrû'r-Rübâ 1,5.

(70) Suyûtî, Tedrîb 1,102.

(71) Suyûtî, Zehrû'r-Rübâ 1,5.

(72) A.e. s. 7.

(73) Bak. Hâzîmî, a.g.e., s. 44 (Kevserî'nin notu).

(74) Bak. Suyûtî, Zehrû'r-Rübâ 1,4.

TİRMİZÎ : Hadîs kabûlünde, daha önce zikri geçen, Sünen sahîpleriyle benzerlik arzeder. Ancak onlarda «Terkinde ittifak olunmayan hadîslerin kabûlü» söz konusu iken bunda «Herhangi bir fakihce hüccet kılınan, amel olunan hadîsin kabûlü» mevzûbahstir. Sünen'in sonundaki 'İlel kısmında bizzât kendisi bize şu açıklamada bulunur: «**Bu kitapta mevcut hadîslerden ikisi hâriç, geriye kalanların hepsi «mâmûlun bih»** dir, âlimlerden biri tarafından hüccet kılınmıştır hükümüyle amel edilmiştir» (75).

Hâzîmî'nin taksîminde gördüğümüz üzere, Tirmizî daha ziyâde, dördüncü tabaka ricâlinen —yâni hem şeyhleri ile mümâresesi az, hem de esbâb-ı cerhden biri ile mecrûh olan zayıf râvîlerden— çokca hadîs almakla temâyüz etmektedir.

Şerhu 'İlelî't-Tirmizî müellâfi Hâfız İbnu Receb «ittifakla **müttehem bil Kizb** olan râvîden» Tirmizî'nin tahrihte bulunup bulunmadığını bilmiyorum. Ancak, birçok tarikden rivâyet edilen bir hadîsin bâzı tariklerinde **müttehem bi'l-kizbe** rasladım. Muhammed İbnu Sa'îdu'l-Maşlûb ve Muhammed İbnu Sa'îdu'l-Kelbî gibi. Kezâ Tirmizî, hâfızası bozuk, rivâyetlerinde vehmi galebe çalan kimselerden de hadîs rivâyet etmiştir, fakat hâllerini bildirmiştir. Bu tabakadan Ebû Dâvud da rivâyette bulunduğu hâlde hâlini mutarîdan beyân etmez» (76) der.

Ancak hemen şunu belirtelim ki, kitabında kaydettiği her bir hadîsin derecesini, zayıflık sebebini arkadan beyân etme prensibi onun kitabına ricâlinin evsâfî sebebiyle vâki olacak tereddüd ve îtimâdsızlığı bertaraf etmiştir. Bu sebeple bir kısım âlimler **Sünen-i Tirmizî'yi Sahîheyn'den sonra üçüncü sırada** mütalâa etmişlerdir (77). Hattâ el-İmâm Ebû İsmâ'îl Abdullâh İbnu Muhammed el-Ensârî, istifâde etmede arzettiği kolaylık sebebiyle Tirmizî'nin Süneni'nin Buhâri ve Müslim'in Sahîhlerinden daha faydalı olduğunu söylemiştir (78).

Makdisî, Tirmizî'nin hadîslerini dört kısma ayırır :

- 1 — Sahîheyn'in şartına uygun olanlar.
- 2 — Ebû Dâvud ve Nesâî'nin şartında olanlar.

(75) Tirmizî, Sünen, Humus 1968, İlel 1(9,432).

(76) Hâzîmî, a.g.e., s. 54 (Kevserî dipnotta nakleder).

(77) Keşfu'z-Zünûn 1,559.

(78) Makdisî, a.g.e., s. 16.

3 — Zıdlık için zikredilenler. Yâni. râcih mezhebin delillerini verdikten sonra buna zıd düşen mercûh görüşün delillerini de kaydeder zaaf sebebini bildirir.

4 — Bâzi fukahânın amelde bulunduğu için tahriç ettiğini beyân ettiği hadîsler (79).

Tirmizî'nin bâriz husûsiyetlerinden biri, kendinden öncekilerin metodlarını birleştirmiş olmasıdır. Şöyle ki :

1 — Hadîsleri fikhî bâblara göre tasnif işinde Buhâriyi alır.

2 — Hadîslerin bütün turukunu bir araya toplayarak tekrâra yer vermeme prensibiyle de Müslîmi örnek alır. Ancak her seferinde bütün senedleri zikretmez. Hadîsin diğer tariklerine hadîsi rivâyet eden Sahâbelerin isimleriyle işâret eder. Kullandığı tâbir: «Ve fi'l-bâb 'an Fülân, 'an Fülân...» dır.

Senedleri cem işinde dört prensibe baş vurmuştur (80) :

a — Râviler mertebeye eşitse ve rivâyetleri lafzen ve mânen birbirine uyuyorsa bir hadîsin muhtelif senedlerini bir bâbta toplar.

b — Birinci isnâddan sonra tam metin ve diğer senedler zikredilir.

c — Rivâyette mevcut bütün isnâdlar metniyle ayrıca gösterilir.

d — Bâzan müteâkip isnâdlara sâdece işâret edilir.

Bâzi hâllerde bunların her birine baş vurur ise de her bir bâbta veyâ herhangi bir bâbta bunları cemeder denmemiştir (81).

Şunu da belirtmek gerekir ki, Tirmizî birçok bâblarda önce mecrûh hadîsi zikreder, bilâhare de sahîh olanı kaydederek evvelkinde mevcut bulunan illeti belirtir. Onun nazarında isnâd metninden mühim olduğu için birçok durumlarda rivâyet ettiği hadîsleri

tekrâr mevzubahs olmasa bile kısaltır ve

وفى الحديث كلام اكثر من هذا

(79) A.e. s. 13; Bak. Zehebî Tezkiretü'l-Huffâz, 2,634-35.

(80) Bak. 'Itr, Nûru'd-Dîn, el-İbâmu't-Tirmizî, Kâhire, 1970, s. 74.

(81) A.e. s. 73.

veyâ (وفى الحديث قصة طويلة)diyerek yaptığı ihtisâra

dikkat çeker.

Makdisî, Şurûtu Eimmeti's-Sitte'de (s. 13-14), bir kısım bâbları tertîb ederken, Tirmizî'nin tâkib etmiş bulunduğu metodu belirtme sadedinde şu kıymetli açıklamayı sunar, aynen kaydediyoruz:

«Merhûmun tâkip ettiği metodlardan biri şudur: Önce, seneca sahîh olarak bir sahâbiye —ki bu Sahâbî'nin rivâyet ettiği hadisler diğerk sahîh ki taplarda tahrîç edilmiş olacak— ulaşan bir hadisin ifâde ettiği (hüküm ve) mânâya uygun olarak bir bâb başlığı koyar. Sonra, başlıktaki bu hükmü, hadisi diğerk kitaplarda tahrîç edilmemiş olan bir sahâbî'nin rivâyetini —ki bunun tariki de bâb başlığında kastedilmiş olan hadisin tarikinden farklıdır— vererek beyân eder ki bu davranış hükmün sahîh olduğu hâllerde câridir. Sonra rivâyete şu sözü ekler : «Bu bâbda falan ve falan (sahâbî) den de rivâyet mevcuttur» Bu sayılanlar arasında, bâbtaki hükme esâs teşkil edilen rivâyeti yapan meşhûr sahâbî ve diğerklerinin ismi de mevcuttur. Bu metodu sâdece bâzı bâblarda tâkip eder.»

Tirmizî'de tâlik de son derece azdır. Şartının genişliği, Müslim'de olduğu gibi, daha ziyâde isnâda ehemmiyet vermiş olması, hadislerin ahvâlini beyân etme gayreti muallak hadis rivâyetine ihtiyaç bırakmamıştır (82).

İBNU MÂCE : İbnu Mâce'nin Sünen'i Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı sayılmaktadır. Bu da Tirmizî gibi, dördüncü tabaka ricâlinden çokca hadis rivâyet etmiştir. Ancak Tirmizî gibi, hadislerin derecesini bildirmez. Zayıf rivâyetlerinin çokluğu sebebiyle 6. asra yânî, İbnu Tâhiri'l-Makdisî'ye gelinceye kadar Kütüb-i Sitte'ye dâhil edilmemiştir. Makdisî, Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte'de İbnu Mâce'den bahsederken Sahiheyne ve Tirmizî hakkında olduğu gibi, bunun husûsiyetlerinden bahsetmez. Hadislerinin şartları mevzûunda diğerk Sünenlerle bir tutar (83).

Makdisî, burada Ebû Zü'râti'r-Râzi'den naklen İbnu Mâce'nin kitabında 30 kadar zayıf hadis var» (84) demekte işe de Suyûfî bu

(82) İtr, a.g.e., s. 91.

(83) Bak. Makdisî, a.g.e., s. 12

(84) A.e. s. 16.

görüşü reddederek: «Herşeyden önce bu haber **munkatı** olduğu için güvenilmez, Ebû Zür'a'ya nisbeti doğru ise, mümkündür ki Ebû Zür'a son derece zayıf olanları kasdetmiştir veyâ yanında mevcut nâkıs bir nüshaya göre hüküm yürütmüştür» der. Ve ilâve eder : «Ebû Hâtim'in **Kitâbu'l-İlel**'inde anlatıldığına göre, Ebû Zür'a, İbnu Mâce'nin Sünen'inden pek çok hadisi bâtil, sâkit ve münker oldukları için cerhetmiştir» (85).

Kezâ Ebû 'Abdillâh İbnu Reşîd de şunu söyler: İbnu Mâce, Sünen'inde, kizble sirkatle ithâm edilen kimselerden hadis rivâyet etmiştir. Üstelik bu çeşit hadislerin bir kısmı, bunlar dışında kalan diğer râvilerce rivâyet edilmemiştir» (86).

Az önce Tirmizî'nin de bir kısım **müttehem bi'l-kizb** olan râvilerden hadis aldığı fakat aynı hadisi daha başka tarîklerden de vererek takviye ettiğini söylemiştik.

Netice olarak İbnu Mâce için verilen hüküm şudur: Kütüb-i Sitte'nin, kendi dışında kalanlara olan 1339 zevâidinden 99'u çok zayıf senedle, 613'ü zayıf senedle, 199'u hasen senedle, 428'i sahîh senedle kaydedilmiştir (87).

(85) Suyûtî, Zehrû'r-Rübâ s. 5.

(86) A.e., s. 5.

(87) Sünenü İbnu Mâce 2,1520. (Fuat Abdülbâkî'nin notu).